

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

I yazı

XX əsrin əvvəllərində ağır xəstəlik keçirən ömür-gün yoldaşını Tiflisdə müalicəyə aparan Cəlil Məmmədquluzadənin heç ağına gəlməzdi ki, uzun müddət burada qalıb "Əkinçi"dən sonra ikinci bir nəşrin meydana gəlməsinə nail olacaq. Şəhərdə "Şərqi rus" qəzetinin redaktoru Məmməd ağa Şahtaxtı ilə tanış olan zaman yeni yazdığı "Poçt qutusu" ilk hekayəsini ona oxuyur. Hekayədən xoşu gələn redaktor ona öz qəzetində əməkdaşlıq etməyi təklif edir.

Mirzə Cəlil 1904-cü ildə redaktorun məsləhətinə müvafiq olaraq "Şərqi rus" qəzetində əməkdaşlığa başlayır və qəzet bağlanarkən onun mətbəəsini ələ keçirir və mətbəəyə "Qeyrət" adı verərək, burada mübarəqə mahiyyətində olan əsərlər, kitabçalar nəşr etməyə başlayır.

Cəlil Məmmədquluzadə o zaman Azərbaycanda çox az və həm də yeni olan mətbuatın vəzifəsini tamam ayrı istiqamətdə görürdü. Onun mülahizəsinə görə qəzet, ədəbiyyat bu zaman xalqı ayılmağa, dost ilə düşməni ona tanımağa çalışmalı idi. Mirzə belə azad, mütərəqqi, xalq həyatına xidmət edən inqilabi mətbuat hərəsinə idi. Lakin çar senzoru hələlik belə bir qəzet çıxarmağa icazə vermirdi. Mirzə Cəlil isə ürk sözlərini yazmağa, öz xalqı ilə sərbəst dilləşməyə bir fürsət axtarırdı. Nəhayət belə bir fürsət düşdü. 1906-cı il aprel ayının 7-dən Azərbaycanda ilk satirik jurnal olan məşhur "Molla Nəsrəddin" çıxmaya başladı. İlk nömrələrindən etibarən bu dərgi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün yaxın Şərqdə şöhrət qazanır, minlərlə oxucuların diqqətini cəlb edir. Bir çox gözəaçıq ədib, şair və müxbiri öz ətrafına toplayır.

Onların sırasında M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Ö.Faiq, C.Cabbarlı, Q.Ə.Şərifov, İ.Həqiqi, H.Minasazov, M.Məmmədov, M.Şərif Mirzəyev, M.H.Zeynalov və başqaları var idi. Jurnalın yaradılmasında Ömər Faiq Nemanzadənin xidməti böyükdür. O, Gürcüstanın Axalsıxa qəzasının Azğur kəndində doğulub (1872-1938). İlk təhsilini öz kəndlərində mollaxanada almış, sonra İstanbula "Dürüşşəfəq" mədrəsəsinə başa vurmuşdur. Tiflis, Şəki, Şamaxı və Gəncə şəhərlərində on ildən artıq müəllimlik etdikdən sonra Tiflisdə "Şərqi-rus" qəzetində işə düzələn Ömər Faiq C.Məmmədquluzadə ilə tanış olur, taleyini "Qeyrət" mətbəəsinə və "Molla Nəsrəddin" jurnalına bağlayır. O, 1906-1911-ci illərdə jurnalın məsul katibi və Mirzə Cəlildən sonra ikinci redaktor vəzifəsində çalışırdı.

Birinci rus inqilabından sonrakı dövrdə Azərbaycanın zaman etibarilə ən davamlı mətbuat orqanlarından olan "Molla Nəsrəddin" iyirmi beş ilə qədər bir ömür sümüş, təkcə Qafqazda deyil, bir çox xarici ölkələr və xalqlar arasında özünə saysız-hesabsız pərəstişkarlar tapmışdı. Özündən əvvəlki mətbu orqanlarından fərqli olaraq jurnal oxucu qitəindən şikayətli deyil. C.Məmmədquluzadənin xatirətindən aydın olur ki, "Molla Nəsrəddin" in ilk nömrəsini hazırlayarkən onu tiraj məsələsi narahat edirdi: neçə nüsxə buraxsın ki, mətbəədə yatıb qalmasın? Birinci nömrədən o, əvvəlcə min nüsxə çap etmiş və jurnalın necə qarşılanacağını yoxlamaq istəmişdi.

Bu min nüsxənin həmin gün satılıb qurtardığını görəndə, redaktor ruh-

lanıb gələcək nömrələrin tirajını artırmışdı.

"Molla Nəsrəddin" istismarçı münasibətləri, çar hökumətinin müstəmləkəçilik siyasətini, əməkçi kütlələrin məhrumiyətində yaşamasını, beynəlxalq irticani qamçılaları, din, mədəniyyət, dil, qadın, maarif və s. məsələləri bütün dərinliyi və genişliyi ilə işıqlandırır, həm də bütün bu olaylara xalq mənafeyi nöqteyi-nəzərindən yanaşırdı.

O, "Əkinçi" qəzetinin, ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrinin ən mütərəqqi ənənələrini inkişaf etdirərək, əməkçi kütlələrin ic-

timai və milli zülmə qarşı mübarizəsinə kömək edir, maarifpəver fikirlər yayır, gerilik, cəhalet və avamlığı pisləyirdi.

Mollanəsrəddinçilər əsas etibarilə klassik Azərbaycan, Şərq və pus satirasından, habelə xalq yumorundan mehəretlə istifadə edirdilər. Onlar ən böyük, ən ciddi məsələləri də geniş oxucu kütləsinin anlaya

yolunda parlaq xidmətlə "Molla Nəsrəddin" Azərbaycan ictimai və bədii fikrini çox irəli apardı, əzadlıq hərəkatına misilsiz yardım etdi.

Doğrudur, mollanəsrəddinçilər öz inqilabi fikirlərini müxtəlif üstüörtülü, məcazi ifadə üsulları və vasitələri ilə, ezop dili ilə yeridirdilər; lakin bir çox hallarda çar senzurasının gözündən yayınmaq mümkün olmurdu.

mollanəsrəddinçilər irticani, təzyiqlənən kəskin şəkildə vaxtlarda da öz mübarizələri və məsələlərindən dönməyib, tutduqları yola sadıq qaldılar. Çünki Tiflis Mətbuat Komitəsində Şərq dilləri üzrə baş senzor Mirzə Şərif Mirzəyev jurnalın arxasında "dağ kimi" dayanmışdı. Mirzə Şərif (1863-1937) Şuşada doğulsa da, gənc yaşlarından Azərbaycandan qədim mədəniyyət mərkəzi olan Tiflisdə yaşamış, burada təhsil almış və əmək fəaliyyətinə başlamışdı.

M.Ş.Mirzəyev "Şərqi rus" qəzetində əməkdaşlıq edərək Mirzə Cəlil və Ömər Faiqlə tanış olmuş, sonradan bu tanışlıq əsl dostluğa çevrilmişdi. Bu dostluq münasibəti sonralar 1906-1917-ci illərdə Tiflis Mətbuat Komitəsində senzor işlədiyi zaman "Qeyrət"

şaviri olmuşdur – M.İ.) karikatürasının heç bir siyasi mənə daşmadığını bildirmiş və jumala bəraət qazandırmışdır.

Əlbəttə ki, senzor M.Ş.Mirzəyevin "Molla Nəsrəddin" mühərrirlərinə göstərdiyi xidmətləri öz dövrü üçün böyük tarixi əhəmiyyətə malik siyasi hadisə idi. Jurnal əməkdaşlarının kəskin satiraları, felyeton və məziyanələrindəki açıq işaədiçi siyasi mənəni da bunlarla izah etmək olar.

Bütün bu diqqətləyix xüsusiyyətlərinə görə, Azərbaycan satira jurnalı "Molla Nəsrəddin" nəşrinin ilk illərindən geniş yayılıb, böyük şöhrət qazandı. Jurnalın ən Qafqaz şəhərlərindəki xüsusi nümayəndələrindən, redaksiyanın təyin etdiyi satirlərdən və abunə toplayanlardan əlavə, "Molla Nəsrəddin"i Mərkəzi Rusiyaya, Tata-

"Molla Nəsrəddin"i təbiət özü yaratdı, yoxsa zaman?

timai və milli zülmə qarşı mübarizəsinə kömək edir, maarifpəver fikirlər yayır, gerilik, cəhalet və avamlığı pisləyirdi.

Mollanəsrəddinçilər əsas etibarilə klassik Azərbaycan, Şərq və pus satirasından, habelə xalq yumorundan mehəretlə istifadə edirdilər.

Onlar ən böyük, ən ciddi məsələləri də geniş oxucu kütləsinin anlaya

yolunda parlaq xidmətlə "Molla Nəsrəddin" Azərbaycan ictimai və bədii fikrini çox irəli apardı, əzadlıq hərəkatına misilsiz yardım etdi.

Doğrudur, mollanəsrəddinçilər öz inqilabi fikirlərini müxtəlif üstüörtülü, məcazi ifadə üsulları və vasitələri ilə, ezop dili ilə yeridirdilər; lakin bir çox hallarda çar senzurasının gözündən yayınmaq mümkün olmurdu.

mətbəəsi və çox sevdiyi "Molla Nəsrəddin" jurnalının tərəfini saxlamışdı.

Bu da bir həqiqətdir ki, Tiflis Mətbuat Komitəsinin Şərq dilləri üzrə senzoru M.Ş.Mirzəyev 1925-ci ildə Zaqafqaziya mətbuatının əlli illik yubileyi münasibətilə yazdığı "Vospominaniye iz istorii tyurkskoy peçati na Kavkaze" adlı məqaləsində "Molla Nəsrəddin" jurnalına bəzi güzəştler etdiyi-

nstan və Krıma, Orta Asiya, Cənubi Azərbaycan və Türkiyəyə köntüllü sürətlə göndərənler və özləri ilə apararlara da az deyildi. "Molla Nəsrəddin"ə təkcə savadlılar yox, ömründə dəftər kitab üzü görməyən avamlar da maraqlanırdı, onu özgəyə oxutdurub qulaq asırdı.

"Molla Nəsrəddin" Yaxın və Orta Şərq xalqlarının milli-əzadlıq hərəkatına böyük xidmət göstərdi. Orta Asiya, İran, Türkiyə, Tatanstan və başqa məkənlərdə inqilabi ideyaların yayılmasında, realist ədəbiyyatın, xüsusilə satiranın inkişafında mollanəsrəddinçilərin təsiri inkaredilməz bir həqiqətdir... (Bax: M.S.İvanov. Oçerk istorii İrana i Blijnoqo Vostoka, Moskva, 1952 q. str. 49-53).

Seyid Cəfər Pişəvəri Tehranda nəşr olunan "Ajir" qəzetinin 1944-cü il 232-ci sayında yazırdı: "Mübalığəsiz deməliyəm ki, "Molla Nəsrəddin" dərgisi əsrin əvvəllərindən başlayan İran məşrutə inqilabının sözün əsl mənəsində mayakı olmuş, onun naşiri C.Məmmədquluzadə və həmkarları qəlbimizdə özlərinə əbədi məskən salmışlar..."

Nazim Hikmət 1955-ci ildə Bakıda olarkən demişdi: "...1908-ci ildəki Türkiyə inqilabı zamanı "Molla Nəsrəddin" jurnalının əzadlıq seven Türk zəhmətkeşlərinə böyük təsiri olmuşdur..."

Filologiya üzrə alim M.Qaynullin "Drujba narodov" jurnalının (Moskva, 1957, N 2) 38-41-ci səhifəsində yazır ki: "...Molla Nəsrəddin" in XX əsrin əvvəllərindəki tatar realist ədəbiyyatı ilə əlaqəsinə dair də çoxlu dəlillər vardır. Belə ki, Farsızdan və Cənubi Azərbaycanda çıxan "Suri-İsrafil", "Azərbaycan", "Baba-Şəməl", "Nəsimi-Şimal", Tiflisdə emənəcə nəşr olunan "Xatabala", Tatanstanda buraxılan "Yeşen", "Uklar" və s. jumallar "Molla Nəsrəddin"lə bu və yaxud başqa dərəcədə bağlı olan satira orqanlarıdır. Onlar bir çox cəhətdən Azərbaycan jurnalı ilə həmrəy-həmfikri olmuşlar, öz səhifələrində "Molla Nəsrəddin"ə yüksək qiymət verməmişlər..."

Birinci dünya müharibəsi ərafəsində imperiaizmin cəmiyyətdəki ziddiyyətləri son dərəcə kəskin bir hala gətirməsi, beynəlxalq irticani bürxənin azğınlaşması, daha sonralar müharibənin kapital dünyasına xas olan yaralan tam çıpaqlığı ilə açıb meydana qoyması satirik jurnalistikanın canlanmasına böyük təkan verdi. Belə bir jurnalistikanın inkişafı üçün "Molla Nəsrəddin" in yaratdığı gözəl ənənələri kimi qüvvətli bir məfkurəvi-ədəbi amil də vardı. Mollanəsrəddinçilərin təsiri 1906-cı ildən sonra ədəbiyyat və mətbuatda satiranın qüvvətləndiyini görən C.Məmmədquluzadə nəhaq yazırdı ki: "heç bundan qabaq belə zarafatlar yox idi; indi hamı "Molla Nəsrəddin"ə baxıb, başlayıblar zarafatın yazmağa..."

(ardı var)

Onlar ən böyük, ən ciddi məsələləri də geniş oxucu kütləsinin anlaya biləcəyi, məzəli bir dildə izaha çalışırdılar. Jurnalda işlənən bədii ifadə üsulları ən zəngin, lakonik və rəngarəng idi. Bu cəhətdən də jurnal o vaxta qədərki mətbuatdan çox öndə gedirdi. Felyeton, satirik şeir və hekayə formalarından əlavə, açıq məktub, satirik dialoq, tapmaca, elan, teleqraf, lüğət və s. formalara da müraciət edilirdi. "Molla Nəsrəddin" səhifələrində vaxtaşırı buraxılan realist karikaturaların təsiri xüsusilə canlı, qüvvətli idi

biləcəyi, məzəli bir dildə izaha çalışırdılar. Jurnalda işlənən bədii ifadə üsulları ən zəngin, lakonik və rəngarəng idi. Bu cəhətdən də jurnal o vaxta qədərki mətbuatdan çox öndə gedirdi. Felyeton, satirik şeir və hekayə formalarından əlavə, açıq məktub, satirik dialoq, tapmaca, elan, teleqraf, lüğət və s. formalara da müraciət edilirdi. "Molla Nəsrəddin" səhifələrində vaxtaşırı buraxılan realist karikaturaların təsiri xüsusilə canlı, qüvvətli idi.

Demokratik cəmiyyət uğrunda ardıcıl, səmərəli mübarizə mollanəsrəddinçilərin böyük tarixi xidmətlərindən biri idi.

Onlar ədəbiyyat, mətbuat və incəsənət sahəsində xəlqilik bayrağını daim uca tutaraq, mədəni həyatda ideyasızlıq, siyasi satqınlıq, millətçilik kimi burjuva məfkuresinin müxtəlif tə-

"Ayn-ayn vaxtlarda "Molla Nəsrəddin" in bir sıra nömrələri hökumətin qərarı ilə müsadirə edildi, bir neçə dəfə jurnal bağlandı, döndə-döndə redaktor məhkəmə məsuliyyətinə alındı, taqib olundu, cəriməyə məhkum edildi. Məhəmmədəli şahın xahişi ilə bir müddət çar hökuməti, hətta, İran inqilabını qan içində boğan bu yırtıcıni da işa etməyi "Molla Nəsrəddin"ə qadağan etdi. Şərqi bir çox din xadimləri jurnalı "kafirlik məcmuəsi" elan edib, Cəlil Məmmədquluzadə və qeyrilərinin ölümünə fitva verdi..." (Bax: Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix arxiv, fond N 118, qovluq 15, səh. 59).

Lakin bu mərhələli qadağalar "Molla Nəsrəddin"i öz məsələsindən döndərə bilmedi. Xalqın qüdrətinə, məhəbbət və qayğısına arxalanan

ni, felyeton və siyasi xarakterli karikaturalara fikir vermədiyini yazmışdı. (Bax: Gürcüstan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar Fondu, iş N 203, səh. 380).

Senzor M.Ş.Mirzəyevin jumala olan səmimiyyəti həm o dövrü əhatə edən arxiv materialları, həmçinin sonradan yazdığı məqalələrlə özünü büruzə verir.

19 mart 1914-cü ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalının mühərrirləri M.Cəlil və Əliqulu Qəmküsar jurnalın 1913-cü il 20-ci sayındakı felyetona görə məhkəməyə cəlb olunmuşdular. Senzor M.Ş.Mirzəyev məhkəməyə ekspert kimi dəvət olunmuşdu.

O, məhkəmədəki çıxışında jurnalın sözügedən nömrəsində çap olunmuş Əbdülbehənin (həmin dövrdə Türkiyə sultanı Əbdülhəmidin mü-